

Un legat de les Balears a la Colonia genitiva Ivlia. Les escultures romanes trobades el 1903 a Osuna (Sevilla)

JOSÉ ILDEFONSO RUIZ CECILIA*
CATALINA AGNÈS JOFRE SERRA**

Mitjançant el present treball volem donar a conèixer un conjunt d'escultures romanes que van aparèixer el 1903 a la localitat sevillana d'Osuna, l'antiga *colonia Genitiua Iulia*. La qualitat de les peces, el fet de no haver pogut disposar de material gràfic conegut fins a dates recents i la referència a una inscripció que contenia un dels fragments, ens ha dut a realitzar aquesta tasca. Tot i així, no és la nostra pretensió estudiar estilísticament ni descriptivament les peces, doncs no som entesos en la matèria. La nostra intenció és presentar la troballa centrant-nos en el seu context i les seves circumstàncies¹, deixant als especialistes el seu estudi formal i la seva interpretació.

* * *

Amb motiu del centenari de la missió arqueològica francesa que es desenvolupà a Osuna el 1903 a càrrec d'Arthur Engel i Pierre Paris – en la que es van trobar els coneguts Relleus “ibèrics” d'Osuna-, vàrem procedir a la revisió dels continguts del periòdic local *El Paleta*, rotatiu de tirada setmanal publicat a Osuna entre 1902 i 1936, que recollí a les seves seccions de “Notícies” o “Arqueologia” les troballes que s'anaven produint en aquestes excavacions així com en altres que simultàniament s'estaven practicant sobre el solar ocupat per l'antiga *Vrso* (posterior *colonia Genitiua Iulia*) a càrrec de diversos aficionats veïns de la localitat. Entre la relació de notícies, destaquen les referides a unes troballes escultòriques produïdes durant l'excavació del reblliment que amortitzava un pou, localitzat dintre d'una finca propietat de José Postigo, a les immediacions de l'anomenat solar de Blanquel (Fig. 2).

* (Arqueòleg, Ayuntamiento de Osuna)
arqueologia@ayto-osuna.es

** (Arqueòloga, Dirección General de Bienes Culturales, Junta de Andalucía)
catalina.jofre.ext@juntadeandalucia.es

¹ El tema fou tractat ja a la tesi de llicenciatura d'un dels que subscriuen (defensada el 21 de setembre de 2004): J. I. RUIZ CECILIA: *Testimonios Arqueológicos de la Antigua Osuna*, tesi de llicenciatura inèdita, Universidad de Sevilla, Setembre 2004, 172-179 i breument a J. I. RUIZ CECILIA: “Un hallazgo olvidado: las esculturas romanas encontradas en el olivar de José Postigo en 1903”, *Cuadernos de los Amigos de los Museos de Osuna*, nº 6, 68-71.

La relectura d'aquests passatges ens va fer pensar en les fotografies de l'arxiu de Jorge Bonsor², que per aquella època es trobava recentment editat per part de la Consejería de Cultura de la Junta de Andalucía³. Allà apareixien uns fragments d'escultures romanes procedents d'Osuna que per les dates indicades en el catàleg del cd-rom podien encaixar amb les descrites en el periòdic. Rera l'anàlisi detingut d'ambdues fonts es constatà que la descripció que apareixia a *El Paleta* coincidia amb aquelles fotografies (nº 723 a 728 del catàleg). Totes elles figuraven amb una data de c. 1900-1910 i tenien escrit al dors "Osuna. Ant. Gutiérrez", menció que ha de correspondre al nom del fotògraf que les realitzaria⁴.

La petja de les fotografies ens va dur a posar-nos en contacte amb els responsables del castell de Bonsor a Mairena del Alcor (Sevilla), lloc on va viure i on es conserva gran part del seu "Museu" particular. Actualment l'Ajuntament de Mairena del Alcor està realitzant les tasques d'arranjament del castell i té previst tornar a obrir al públic la col·lecció. L'arqueòloga encarregada del projecte ens informà que allà no es conserva cap peça de característiques semblants a les que estam estudiant- tot i això sí que hi ha una escultura d'un nin i algunes inscripcions procedents d'Osuna-. Per tant, hem d'esperar que en un futur es puguin produir novetats sobre el seu paratge. Podria ocórrer que encara es trobessin a l'entorn més o manco proper d'Osuna, tot i que tampoc es pot descartar la possibilitat de que haguessin entrat dintre del mercat de les antiguitats i que es trobin a l'estranger. En aquest sentit s'ha de recordar la relació entre el propi Bonsor i el responsable de la Hispanic Society of America, A. M. Huntington, per a qui el primer realitzà gestions de compra de material arqueològic divers per tal que ingressés en els fons d'aquesta institució nord-americana.

Amb aquestes circumstàncies, per a la confecció del nostre treball de recerca ens hem vist obligats a emprar com a principals fonts d'informació les referides fotografies de l'arxiu de J. Bonsor⁵ i les notícies recollides al rotatiu *El Paleta*. Sense descartar tampoc, com a font d'informació indirecta, la relació que J. Bonsor mantingué amb els arqueòlegs francesos A. Engel i P. Paris. A través de la correspondència conservada per Bonsor es pot apreciar que van tenir bones relacions, sobre tot amb Paris, amb qui mantingué un contacte epistolar fins el final de la seva vida, amb diferents graus d'intensitat al llarg del temps⁶. Els tres arribaren a coincidir a Osuna durant les

² Arqueòleg d'origen anglo-francès i pintor de formació, que s'afincà a la comarca sevillana de Los Alcores des de la dècada de 1880, arribant a ser un dels pioners de l'arqueologia moderna en el Sud-oest peninsular. J. MAIER: *Jorge Bonsor (1855-1930). Un Académico Correspondiente de la Real Academia de la Historia y la Arqueología Española*. Madrid, 1999; J. MAIER: "Jorge Bonsor". *Zona Arqueológica*, nº 3 (*Pioneros de la Arqueología en España. Del Siglo XVI a 1912*). 2004, 325-331.

³ *Colección Fotográfica de Jorge Bonsor*. Consejería de Cultura de la Junta de Andalucía, Sevilla, 2001 (cd-rom).

⁴ M.A. YAÑEZ POZO: *Historia General de la Fotografía en Sevilla*. Sevilla, 1997, 250.

⁵ La relació de J. Bonsor amb Osuna queda documentada en diversos moments. El primer que coneixem es produeix el 1885 quan realitzà una visita a la ciutat que aprofita per fer un breu estudi de la necròpoli de *Las Cuevas*, probablement a causa de les similituds amb la necròpoli que estava excavant a Carmona (Archivo General de Andalucía, fons Jorge Bonsor, Documents, Leg. 12 nº 3; PARIS; J. BONSOR; A. LAUMONIER; R. RICARD i C. DE MARGELINA: *Fouilles de Belo (Bolonja, Province de Cadix)*, t. II (La Necropole), París, 1926, 198-199).

⁶ La correspondència de J. Bonsor ha estat recollida a J. MAIER: *Epistolario de Jorge Bonsor (1886-1930)*, Madrid, 1999. Concretament la primera carta que conservà Bonsor de Paris és datada el 12

excavacions que el 1903 practicaren els francesos⁷, havent quedat testimoniada la presència de Bonsor durant els primers moments dels treballs brindant-los el seu ajut⁸, probablement mogut per l'interès que presentaven les restes d'Osuna per als seus treballs a Los Alcores⁹.

Unes breus anotacions sobre el jaciment¹⁰

Arribats a aquest punt i abans de prosseguir, cal fer, encara que sigui breument, una referència al context històric-arqueològic del lloc. L'antiga ciutat turdetana d'*Vrso* esdevingué colònia romana sota la denominació genèrica de *Iulia Genitiua* en honor de C. Juli Cèsar, qui determinà la seva fundació, i de *Venus Genetrix*, numen protector de la gens *Iulia*¹¹. Aquesta fundació es relaciona amb els esdeveniments vinculats als darrers episodis del *Bellum Hispaniense*, quan l'antiga Osuna, partidària del bàndol pompejà, és sotmesa l'any 45 aC per les tropes cesarianes rera la batalla de Munda. Arran d'aquest fet s'implantà una *colonia civium Romanorum* segons el desig del dictador. Aquesta modificació de l'estatus jurídic de l'antiga *Vrso* coincideix amb el canvi que es produeix a la fisonomia de les ciutats de la Bètica des de mitjans del s. I a C, quan s'inicià el procés de monumentalització¹² emmarcat dintre de la transformació general ocorreguda en la cultura material, en la que el regnat d'August suposa el punt d'inflexió¹³.

Però a Osuna ocorre que si bé d'època romana és la quantitat més considerable de vestigis coneguts, amb les recents actuacions arqueològiques desenvolupades- la gran majoria d'elles en el context de l'arqueologia urbana o d'urgència- quant al seu

d'agost de 1901 (la n° 60 del catàleg) i la darrera del dia 11 d'abril de 1930 (n° 272), any de la mort de Bonsor. El contacte fou més fluid precisament en el moment de l'estada dels francesos a Osuna el 1903. Per la seva banda, d'Arthur Engel conserva una carta amb data de 13 de gener de 1900, encara que existeixen referències a ell a l'epistolari remès pel seu col·lega Paris. Vegeu també: J. MAIER: "En torno a la génesis de la arqueología protohistórica en España. Correspondencia entre Pierre Paris y Jorge Bonsor", *Mélanges de la Casa de Velázquez*; (fasc. unique), t. XXXII, 1996, 1-34.

⁷ MORET: "Pierre Paris, precursor de la arqueología ibérica", *Los Iberos. Príncipes de Occidente*, Fundación "la Caixa", Barcelona, 1998, p 70-71; ROUILLARD: "Arthur Engel, Pierre Paris y los primeros pasos en los estudios ibéricos", J. BLÁNQUEZ PÉREZ i L. ROLDÁN GÓMEZ (eds.), *La Cultura Ibérica a través de la Fotografía de Principios de Siglo. Un Homenaje a la Memoria*, Madrid, 1999, 25-32.

⁸ J. MAIER: "Arqueología sevillana finisecular", Mª Belén Deamos i J. Beltrán Fortes (eds.), *Arqueología Fin de Siglo. La Arqueología Española de la Segunda Mitad del Siglo XIX*, Sevilla, 2002, 79.

⁹ J.A. PACHÓN ROMERO i J.I. RUIZ CECILIA: "La muralla Engel/Paris y la necrópolis protohistórica de Osuna", *Florentia Iliberritana*, n° 16, 2005 (a premsa).

¹⁰ El jaciment d'*Vrso* fou declarat BIC amb la categoria de Zona Arqueològica mitjançant el decret de la Junta d'Andalucía 460/2000 de 26 de desembre (publicat en el BOJA n° 21 de 20 de febrer de 2001 i en el BOE n° 61 de 12 de març de 2001).

¹¹ J. GONZÁLEZ: *CHLA*, vol. II: Sevilla t. III La Campiña, 1996, 8.

¹² LEÓN ALONSO: "Ornamentación escultórica y monumentalización en las ciudades de la Bética", W. Trillmich i Zanker (dirs.), *Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung Hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Munich, 1990, 367.

¹³ F. ARASA: "La romanización: cambio cultural en el mundo ibérico en los siglos II-I a.C.", R. Balbín Behrmann i Bueno Ramírez (eds.), *II Congreso de Arqueología Peninsular*, t. IV (Arqueología Romana y Medieval), [Zamora], 1999, 66. Aquest autor recorda a més que Estrabó (III, 2, 15) assenyala que en el cas dels turdetans, al començament del regnat d'August, la població havia assimilat de tal manera el mode de vida dels romans que ni tan sols recordaven la seva pròpia llengua.

coneixement no s'ha pogut avançar molt ja que la ciutat actual no se superposa al solar de l'antiga colònia, sinó que se situa cap a l'Oest d'ella. Per aquest motiu cal recolzar-se en les referències sobre les excavacions i notícies antigues així com en les estructures arquitectòniques emergents en l'actualitat. En qualsevol cas, es pot indicar que la conservació *in situ* d'elements com el teatre (Figs. 1 i 2), la necròpoli de *Las Cuevas*, els dipòsits d'*opus signinum* com "La Pileta" o la ubicació de troballes com la dels bronzes que contenen part de la *Lex coloniae Genitiuae Iuliae*, afavoreixen la interpretació de l'espai, encara que no d'una manera definitiva. Els de l'entorn de l'encreuament entre el Camino de la Farfana o la Vereda Real de Granada indiquen la presència del fòrum en aquell indret. Alguns investigadors como A. Blanco i R. Corzo¹⁴, i J.L. Jiménez Salvador¹⁵ parlen de què les restes trobades a principis del s. XX entre el teatre i la Vereda Real de Granada que conformaven una gran superfície pavimentada a base de grans lloses de marbre podrien identificar-se amb el *forum*, el que vendria recolzat per la importància d'altres restes arqueològiques trobades en el lloc –escultures, epígrafs, mosaics, entre els que destaca el descobriment dels famosos "Bronzes"- referides moltes d'elles, entre altres notícies publicades també el 1903 per *El Paleta*. De fet, aquest és el lloc on s'ha de situar l'excavació del pou en el que es descobriren les escultures (Fig. 3). També cal remarcar l'associació física del fòrum i el teatre, com ocorre a moltes altres ciutats hispanes com ara *Tarraco*, *Bilbilis* y *Saguntum*¹⁶. D'altra banda, els límits de la colònia encara es presenten prou difosos. Cap a l'Est la necròpoli de *Las Cuevas* ajuda a establir-lo, però el desconeixement de l'existència d'altres espais funeraris no ajuda en aquest sentit. Igual ocorre amb altres molts aspectes, com la seva configuració interna.

Les excavacions de 1903

Els treballs arqueològics que es realitzarien durant l'any 1903 havien estat motivats pel descobriment a les immediacions de la localitat d'una sèrie d'escultures i relleus de pedra que van cridar l'atenció de A. Engel, qui es trobava llavors a Espanya com a comissionat del Louvre cercant antiguitats per aquell Museu. En un primer moment adquirí aquest lot de peces¹⁷, just a continuació decidí comprar el terreny contigu al què s'havien produït les troballes- situats a l'anomenat Garrotal de Postigo junt al *Camino de San José* (Fig. 2)- per tal de poder dur a terme, ell mateix, l'excavació de l'indret. Per fer-ho va comptar amb la col·laboració del seu col·lega i compatriota P.

¹⁴ A. BLANCO FREJEIRO i R. CORZO SÁNCHEZ: "El urbanismo romano de la Bética", *Symposium de Ciudades Augusteas*, Universidad de Zaragoza, Zaragoza, 1976, 152-153.

¹⁵ J.L. JIMÉNEZ SALVADOR: *Arquitectura Forense en la Hispania Romana. Bases para su Estudio*, Universidad de Zaragoza, Zaragoza, 1987, 72-73.

¹⁶ J.L. JIMÉNEZ SALVADOR: "Teatro y desarrollo monumental urbano en Hispania", Ramallo Asensio, S.F. y Santiuste de Pablos, F. (coords.), *Teatros de Hispania Romana*, Universidad de Murcia, Murcia, 1993, 226-228.

¹⁷ Archivo de Protocolos Notariales de Osuna, Notario Eliseo Castelló, sig. 1346, escritura de compravenda, 2-VIII-1902, fols. 1248-1250. Una copia de l'escriptura conservada a la Biblioteca de l'Institut de França a París es troba transcrita a: J. BELTRAN FORTES i J. de la A. SALAS ÁLVAREZ: "Los Relieves de Osuna", F. Chaves Tristán (ed.), *Urso. A la Búsqueda de su Pasado*, Osuna, 2002, p. 252-254.

Paris¹⁸. Durant els vuit mesos que duraren les excavacions es van trobar nous relleus, es descobrí una muralla¹⁹ i sota ella dues tombes excavades a la roca²⁰, entre d'altres elements²¹. Els objectes recuperats durant aquesta campanya van ser enviats a França²², alguns retornarien més tard a Espanya²³ mentre d'altres encara ara es conserven al país gal²⁴.

Els bons resultats que estaven obtenint Engel i Paris va moure els ànims dels aficionats locals, alguns dels quals eren antics membres de la llavors ja desapareguda Sociedad Arqueológica de Excavaciones de Osuna²⁵. Per això es produïrien simultàniament excavacions a altres punts del jaciment²⁶ -de les que se'n poden comptabilitzar fins a set- reflectint-se els seus resultats a *El Paleto*. En una d'elles es produïrien les troballes que ara estudiam. A diferència de la missió arqueològica francesa, de cap de les altres excavacions s'han conservat restes arqueològics ni cap altre tipus de documentació directe.

Les troballes escultòriques

Procedim en aquest apartat a explicar ja les dades obtingudes de les fons analitzades sobre les escultures, començant per els textos de *El Paleto*. Quant a aquesta

¹⁸ J.A. PACHÓN ROMERO; M. PASTOR MUÑOZ i ROUILLARD: "Estudio preliminar" a A. Engel i Paris, *Una Fortaleza Ibérica en Osuna*, Granada, 1999, p XXXIV i ss. Vegeu també: MORET: "Pierre Paris, precursor de la arqueologia ibérica", *Los Iberos, Principes de Occidente*, Barcelona, 1998, 70-71; ROUILLARD: "Arthur Engel, Pierre Paris y los primeros pasos en los estudios ibéricos"; J. BLÁNQUEZ PÉREZ i L. ROLDÁN GÓMEZ (eds.), *La Cultura Ibérica a través de la Fotografía de Principios de Siglo. Un Homenaje a la Memoria*, Madrid, 1999, 25-28.

¹⁹ J. A. PACHÓN ROMERO i J. I. RUIZ CECILIA: "La muralla Engel/Paris...".

²⁰ L'aixovar dels enterraments, entre els que es trobava una pinta d'ivori amb decoració incisa similar a les trobades al jaciment de la Cruz del Negro, fou revisada per M^e E Aubet, fixant-ne la cronologia a la primera meitat o mitjans del s.VII a.C.: Me E. AUBET SEMMLER: "Los hallazgos púnicos de Osuna", *Pyrenae*, n° 7, 1971, p 111-128. Altres estudis més recents rebaixen aquella dada fins el s.VI a.C.: ROUILLARD *et alii*: *Antiquités de l'Espagne*, París, 1997, 27-28.

²¹ Sobre aquesta excavació en general vegeu: A. ENGEL i PARIS: "Une forteresse ibérique á Osuna (fouilles de 1903)", *Nouvelles Archives des Missions Scientifiques*, t. XIII, fasc. 4, 1906, 357-491; també l'estudi preliminar a l'edició facsímil de la mateixa: J.A. PACHÓN ROMERO, M. PASTOR MUÑOZ i ROUILLARD: "Estudio preliminar"... XXIX-CXXI. També resulta interessant la lectura dels articles periòdics publicats en el setmanari *El Paleto* des del 29 de març (n° 36) al 29 d'octubre de 1903 (n° 64).

²² L. HEUZEY: "Fouilles d'Osuna en Espagne. Mémoire de MM. Engel et Paris resume par M. Heuzey, membre de l'Académie", *CRAI*, 1904 (t. I), 311. Que nosaltres coneguem aquesta és la primera referència bibliogràfica on es fa una menció a les troballes d'aquesta missió francesa.

²³ Les peces es conserven des de llavors en el Museo Arqueológico Nacional, A. GARCÍA Y BELLIDO: *La Dama de Elche y el Conjunto de Piezas Escultóricas Reingresadas en España en 1941*, Madrid, 1943, 73-137.

²⁴ Existeix un estudi de les peces que encara es conserven a França procedents d'aquesta excavació: ROUILLARD, *et alii*: *Antiquités de l'Espagne*, París, 1997, p 26-76. Aquest material es conserva des de 1983 en el Museu d'Antiguitats Nacionals de Saint-Germain-en-Laye: ROUILLARD: "Arthur Engel...", 26.

²⁵ J. de la A. SALAS ÁLVAREZ: *Imagen Historiográfica de la Antigua Vrso (Osuna, Sevilla)*, Sevilla, 2002, p 89-93. Sobre aquesta societat vegeu: J. de la A. SALAS ÁLVAREZ: "La Sociedad Arqueológica de Excavaciones de Osuna", *III Congreso de Arqueología Peninsular*, vol. I, Oporto, 2000, 291-300.

²⁶ Sobre elles es pot consultar: J.M. RAMÍREZ OLID: *Osuna durante la Restauración 1875-1931*, Osuna, 1999, p 633-634; i amb major profunditat: J. de la A. SALAS ÁLVAREZ: *Imagen Historiográfica...*, 89-93.

font val a dir que tot i que les dades aportades són de gran interès, la precisió a l'hora d'indicar la ubicació de les excavacions deixa molt que desitjar; ara bé hem d'entendre que als ulls dels lectors del periòdic aquest aspecte no devia oferir gaires dubtes.

La primera referència a l'excavació del pou en el que aparegueren els fragments escultòrics s'inclou a *El Paleta* n° 42, de 24 de maig de 1903, on es dona la notícia de l'inici dels treballs a uns terrenys adquirits per a aquella finalitat, “*en las cercanías del solar llamado de Blanquel y hacia cuyo sitio se supone, con bastante fundamento, que estaba la parte más rica de la población romana*”²⁷; els terrenys es trobaven inclosos a la finca de José Postigo²⁸, baix del teatre²⁹ (Fig.3). Segons la descripció, aquestes excavacions es feien a càrrec de la societat formada per els Srs. Gutiérrez Caballos, Gutiérrez Martín i Álvarez Perea y Valcárcel³⁰, encara que Engel i Paris indiquen que els responsables foren els Srs. Carlos Perea i Gutiérrez Caballo³¹.

No van haver d'esperar molt per tal de començar a obtenir resultats en la forma d'interessants troballes. La relació dels descobriments, segons s'anaven reflectint a través de les pàgines de *El Paleta*, és la que segueix:

“[...] *se han sacado fragmentos de cornisas, trozos de mármoles de distintos colores, alguno de ellos con letras, y los pies de una estatua*”³².

“[...] *algún que otro fragmento de mármol, ora con labores, ora con letras [...]*”³³.

“[...] *se siguen extrayendo muchos fragmentos de mármoles labrados y entre ellos ha salido un gran trozo de estatua de hombre. Comprende la parte delantera del tronco, o sea el pecho y el vientre y acusa, no obstante sus deterioros, un buen trabajo artístico*”³⁴.

“*Dicho pozo, que tiene ya una profundidad de cuarenta y cinco metros, está siendo muy visitado y de él se continúan extrayendo infinidad de fragmentos de mármoles de variados colores y pertenecientes a distintos adornos arquitectónicos, y entre ellos están apareciendo también trozos más o menos grandes de esculturas de muy perfecto arte.*

De estos últimos fragmentos, los más importantes son de un pie de enormes dimensiones, una cabeza, un cuello como de estatua de mujer, una garra de fiera, la parte inferior de la cara de una estatua pequeña de hombre y unos pedazos de otras estatuas cuyos vestidos están muy delicadamente dibujados”³⁵.

“[...] *en la última semana [...] han encontrado porción de objetos de valor arqueológico, y principalmente una cabeza labrada en finísimo mármol, de tamaño casi triple del natural y de gran mérito por la corrección con que está trabajada. Esta hermosa producción del arte escultórico está casi completa, pues sólo le falta un pedazo del labio inferior y la parte izquierda de la barba y cuantas personas*

²⁷ *El Paleta*, n° 42, de 24 de maig de 1903, 3.

²⁸ *El Paleta*, n° 53, 9 d'agost de 1903, 3.

²⁹ PARIS: “Promenades Archéologiques en Espagne. III. Osuna”, *Bulletin Hispanique*, vol. X n° 1, 1908, 5 ;

PARIS: *Promenades Archéologiques en Espagne*, París, 1910, 151.

³⁰ *El Paleta*, n° 54, 16 d'agost de 1903, 2.

³¹ A. ENGEL i PARIS: “Une forteresse...”, 375; PARIS, : “Promenades Archéologiques...”, 5 ; PARIS: *Promenades Archéologiques...*, 151.

³² *El Paleta*, n° 44, 7 de juny de 1903, 3.

³³ *El Paleta*, n° 46, 21 de juny de 1903, 3.

³⁴ *El Paleta*, n° 47, 28 de juny de 1903, 2.

³⁵ *El Paleta*, n° 53, 9 d'agost de 1903, 3.

han tenido ocasión de verla y admirarla la estiman y consideran como una obra artística.

No es de menos valor la otra cabeza hallada en días anteriores y de que hicimos mención en nuestro precedente número, porque sobre ser también de rico mármol, la perfección de sus líneas indica ser obra de un gran artista. Se halla completa del todo, pues sólo tiene ligerísimos desperfectos y parece ser la cabeza de un niño pequeño.

También han encontrado parte del cuerpo de una estatua de mujer, al parecer desnuda y con sólo cinturón por debajo de los pechos, uno de los cuales se ve perfectamente, faltando el otro, sobre el cual debía haber, sin duda, algún objeto que lo cubría y ha desaparecido. Es asimismo de muy buen arte”³⁶.

Abans de continuar convindria puntualitzar que el primer cap descrit a la darrera cita ha de correspondre al fotografiat a la fig. 4, procedent de l'arxiu fotogràfic de J. Bonsor, els trets de la qual poden situar-la a l'època juli-clàudia. Prossegueix el relat del redactor del periòdic amb successius descobriments:

“Continua la buena suerte de los señores Gutiérrez Caballos, Gutiérrez Martín y Álvarez de Perea y Valcárcel, quienes en la última semana, además de otros objetos de menor importancia, han hallado en el pozo a cuya limpieza proceden otra hermosa cabeza, como de diosa, artísticamente labrada en mármol blanco, de mayor perfección aún que las dos que reseñamos en nuestro número anterior y cuyo tamaño se acerca también al triple del natural; la parte delantera de un pie perfectísimamente hecho en mármol, cuyo calzado se sujeta con una fina trenza que pasa por entre el dedo grueso y el siguiente y viene a anudarse debajo de una hojita de yedra, y que tiene debajo de dicho dedo grueso la siguiente inscripción: BALIAR; la parte también delantera, aunque no completa, de otro pie, que no es compañero del anterior ni de tanto gusto artístico, aunque está bien modelado; y un fragmento de otro pie, con el cual se completa uno de los hallados en ocasiones anteriores y cuyo conjunto permite ahora apreciar que la estatua a que perteneció debió ser una buena obra de arte, no por la delicadeza del dibujo, sino por ser exacta copia del natural.

El mencionado pozo, que tiene ya más de cincuenta metros de profundidad y en el cual, como saben nuestros lectores, había empezado a manifestarse el agua, sigue aumentándose ésta, comienza ya a extraerse enfangados todos los materiales y por esta causa tienen que aumentar las dificultades de la exploración”³⁷.

Igual que en el cas de la cita anterior, existeixen a l'arxiu fotogràfic de J. Bonsor fotografies del cap femení (Fig. 5) –que degué correspondre a una Minerva³⁸ –, del peu amb la inscripció de *BALIAR* (Fig. 6) i del fragment de peu que es completa amb un altre trobat anteriorment. En relació a l'escultura amb inscripció hem de dir que es tracta d'un estrany epígraf. Així hem documentat la paraula “*BALIAR*” només a set casos per a tot l'Imperi Romà, a sobre CIL 11, 01331; CIBalear 00021; CIL 02, 03695 = CIBalear 00022 = AE 1957, 00317; AE 1956, 0022 = RIT 0167; RIT 0168; AE 1909, 0058; AE 1992, 0577. A la fotografia s'aprecia clarament una de les lletres “A”, que deu correspondre a la primera d'elles doncs quan l'ampliem a l'ordinador s'observen els

³⁶ *El Paleto*, n° 54, 16 d'agost de 1903, 2-3.

³⁷ *El Paleto*, n° 55, 23 d'agost de 1903, 2-3.

³⁸ A. ENGEL i PARIS: “Une forteresse...”, 375.

darrers traços d'una "B", i a continuació l'inici d'un traç llarg recte que correspondria a la "L".

Engel i Paris completaren aquesta informació continguda a *El Paleto* realitzant un resum de tot el que s'havia recuperat i aportant una dada nova que no havia ofert amb anterioritat el redactor del rotatiu, doncs indiquen que també aparegué una mà amb la inscripció *BALIAR LEG*³⁹:

"Després foren els senyors Carlos Perea i Gutiérrez Cavallo qui, adquirint els contigus al d'Escacena, desenterraren amb gran cura i grans despeses un ample pou, profund més de 40 m. Recollint entre el rebliment bells fragments d'estàtues romanes de les que la discreció ens obliga a no donar aquí més que l'enumeració sumària: un peu i una mà de l'estàtua d'un legat de Balears: sobre la sola de la sandàlia està la inscripció BALIAR, i sobre la mà BALIAR LEG; dos caps colossals de marbre, mutilats, però d'una blancor radiant. Un sobre tot, un cap d'home, és molt bell, molt semblant com a tipus al del Dorífor de Políctet; l'altre, un cap de Minerva amb casc, és d'inferior estil, i bastant banal; un petit cap viril de molt bon estil greco-romà, curios pels ulls tot just dibuixats i modelats; la part baixa d'un petit cap de Silé o d'Hermes, d'estil grec arcaïtzant; el tors sens dubte d'una Venus colossal, amb una lleugera banda per sota dels pits; la part anterior d'un gran tors viril; nombrosos fragments de vestits d'estàtues de diferents dimensions; afegim-hi trossos de cornises i motlures de marbre, monedes; i a la fi, allò que pugui ser el més important de tot, dos petits peus votius units un contra l'altre, en pedra comú, sens dubte producte de l'art indígena.

*Al fons del pou s'acumulà a alguns decímetres d'altura una aigua neta i fresca, però poc abundant, nosaltres hem temut que pogués trobar-se allà la font tant desitjada i tan necessària, capaç d'impedir a Osuna, a animals i homes, que morin de set durant la canícula."*⁴⁰

En el mateix sentit apuntà P. Paris a algunes publicacions posteriors:

*"Després, baix del teatre, hi ha un pou que feren netejar costosament els senyors Carlos Perea i Gutiérrez Caballo empesos per una sobtada passió per l'arqueologia, i no sense èxit, ja que, en el fons de la vasta sima audaçment excavada a la roca fins a més de quaranta metres, es trobà aigua fresca i pura, esperant que alguna bomba més perfeccionada sens dubte, però menys enginyosa tal vegada que la màquina hidràulica romana, la retorni, abundant i saludable, a les fonts anèmiques d'Osuna; ja que en els fragments amuntegats sota l'aigua abandonada es conservaven preciosos marbres: els fragments massa mutilats d'una gran estàtua d'un Legat de les Balears, el tors d'una bella Venus, sobretot dos caps colossals, blancs i purs com acabats de sortir del taller, una Minerva amb casc, del bon estil clàssic, després un home, tal vegada el Legat de les Balears, i si és així, pel seu vigor i franquesa simple, tant com pel seu tipus, recorden el Dorífor de Políctet."*⁴¹

³⁹ Sobre els legats a les Balears vegeu: E. GARCÍA RIAZA i Mª L. SÁNCHEZ LEÓN: *La Municipalización de las Baleares*, Palma, 2000. 122-128.

⁴⁰ A. ENGEL i PARIS: "Une forteresse...", 375-376.

⁴¹ PARIS: "Promenades Archéologiques en Espagne. III. Osuna", *Bulletin Hispanique*, vol. X n° 2, 1908, 5. També pot consultar-se el mateix text a: PARIS: *Promenades Archéologiques...*, 151-152.

Finalment, reproduïm una darrera cita de *El Paleta* sobre troballes procedents d'aquesta excavació en el pou:

*“No habiendo tenido tiempo de visitar las excavaciones, sólo podemos decir, y esto de oídas, que en el pozo del solar de don José Postigo se ha encontrado una pierna de estatua bien modelada y que después de esto ha sido necesario suspender de nuevo los trabajos a consecuencia del agua que arrojan los veneros descubiertos”*⁴².

A mesura que s'excavava el pou, que arribà a superar els 40 m de profunditat⁴³, els treballs s'anaven dificultant per la presència d'aigua, això va fer que els socis encarreguessin una bomba per desaiguar⁴⁴. Finalment cap a les darreries del mes de setembre aquests treballs van concloure⁴⁵. Sabem que els membres d'aquesta societat van sondejar altres terrenys amb la finalitat de prosseguir amb noves exploracions⁴⁶, però no existeixen referències conegudes sobre aquells nous treballs.

* * *

Amb aquesta breu presentació de les dades trobades durant la nostra revisió historiogràfica i documental esperam que el nou testimoni que aquí aportam sobre el suposat legat de les Balears pugui ser estudiat i interpretat per els corresponents especialistes, dintre de la precarietat de la informació aportada, podent d'aquesta manera contribuir modestament al coneixement de l'etapa romana de les Illes Balears. Pensam que, tot i que per les circumstàncies dels descobriments no existeix estratigrafia documentada, l'estudi estilístic i epigràfic pot donar detalls del moment cronològic en què les escultures foren concebudes per a la *colonia Genetiua Iulia* i des d'aquest punt poder tal vegada establir alguna hipòtesi al respecte⁴⁷.

⁴² *El Paleta*, nº 58, 13 de setembre de 1903, 3.

⁴³ A. ENGEL i PARIS: “Une forteresse...”, 375.

⁴⁴ *El Paleta*, nº 57, 6 de setembre de 1903, 3.

⁴⁵ *El Paleta*, nº 61, 4 d'octubre de 1903, 3.

⁴⁶ *El Paleta*, nº 57, 6 de setembre de 1903, 3.

⁴⁷ No volem acabar sense mostrar el nostre més sincer agraïment per la seva col·laboració a Antonio Caballos, Ana Gómez, Pedro J. Moreno, Francisco Ledesma, Mateu Riera i Antoni Puig.

Il·lustracions

FIG. 1: Fotografia aèria d'una part del jaciment amb indicació d'alguns dels elements citats en el text (s'ha emprat com a base el fotograma nº 8743 del vol realitzat a l'octubre de 1993 per encàrrec de l'ajuntament d'Osuna).

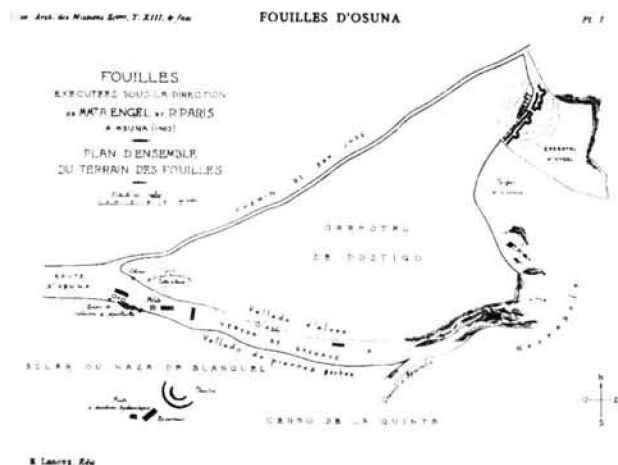

FIG. 2: Plànol de la zona el 1903 amb la indicació de les excavacions d'Engel i Paris, el teatre romà i altres troballes (Engel i Paris, 1906, pl. I).

FIG. 3: Fotografia procedent de l'àlbum de P. Paris d'Osuna conservat a la Casa de Velázquez. Conté una llegenda que diu "al lado de las excavaciones"; això ens fa pensar, junt amb la topografia, que es tracta de l'excavació del pou on apareguren les peces escultòriques (© Casa de Velázquez).

FIG. 4: Cap d'escultura masculina. Fotografia n° 724 de la *Colecció Fotografica de Jorge Bonsor*

FIG. 5: Cap d'escultura femenina. Fotografia n° 723 de la *Colecció Fotogràfica de Jorge Bonsor*.

Fig. 6: Fragment d'escultura de peu. Sota el dit gros pot apreciar-se la lletra "A" que deu correspondre a una de les de la paraula "BALIAR". Fotografia n° 725 de la *Colecció Fotogràfica de Jorge Bonsor*.

Resumen

Se presenta un conjunto de fragmentos de estatuas romanas halladas en 1903 en Osuna. Éstas son conocidas, básicamente, a través de las referencias contenidas en un periódico local y mediante unas fotografías conservadas en el archivo de Jorge Bonsor. Dos de esas piezas escultóricas hacen referencia a un legado de las Baleares.

Abstract

A presentation is made of a series of fragments of Roman statues found in 1903 in Osuna. They are mainly known thanks to references in a local newspaper and photographs from the archives of Jorge Bonsor. Two of these fragments represent a Balearic legate.